

MAGYAR PSZICHOANALITIKUSOK PÁRIZSBAN IV.

*LACAN ÉS A MAGYAR PSZICHOANALITIKUS ISKOLA***François Sauvagnat**Bevezetés*

Sokan vélekednek úgy, hogy a második világháború után a magyar pszichoanalitikus irányzat sokat veszített jelentőségéből. Egyrészt feloldódott a nyugat-európai és az egyesült államokbeli pszichoanalitikus iskolákban, a különböző meglévő irányzatokat gazdagítva, másrészt ugyanakkor rejtettebb formában, de továbbra is invenciózusan fennmaradt Magyarországon Hermann Imre munkásságának hatása alatt. E tekintetben természetesen nem hiányoznak a kiváló alakok, s megmaradtak a magyar pszichoanalízis sajátosságai is. Ezek a kérdések újrafelvetésükkel gazdagítják a gondolkodást, olyan légkörben, ahol az énpszichológia elméletei világméreteken elterjedtek. A gondolkodást azzal is gazdagabbá teszik, hogy előtérbe helyezik az én ellenállásának fogalmát, amelyet Fenichel dolgozott ki, s olyan technikákat részesítenek előnyben, amelyek azt célozzák, hogy megerősödjék az én belátási képessége, ami úgy értendő, mint egy eredendően nem konfliktusos zóna (Hartmann). Említsük meg, hogy ez a mozgalom nem kerülte el a támadásokat. Gondoljunk a chicagói iskola sajátosságaira, a felettes-én analízisére való összpontosítástól a megszakított terápiára tett javaslatokig, amelyeket Alexander és French dolgozott ki; gondoljunk a fokális terápiák módszerének kidolgozására, amely Bálint és tanítványai nevéhez fűződik. Íme két példa, amely azt mutatja, hogy a magyar iskola továbbra is határozott eredeti-

* „Quelques débats théoriques entre le courant psychanalytique hongrois et le courant lacanien.” Tanulmányát a szerző kéziratban bocsátotta rendelkezésünkre.

ségről tett tanúbizonyságot. Viszont kevés munka értékelte azt, hogy mi a sajátossága a magyar iskola hatásának Franciaországban vagy a frankofon országokban, ahol a lacani irányzat egyre növekvő jelentőségre tett szert.

E cikkben röviden bemutatjuk, hogy a magyar iskola bizonyos sajátosságai mely pontokon találtak kedvező fogadtatásra ebben a francia áramlatban. Szólunk arról is, hogy Ferenczi Sándornak és tanítványainak bizonyos elképzelései és sajátos problémafelvetései miként találhattak visszhangra Jacques Lacan (1901–1981) munkásságában, s amelyek végül beépültek abba az elméleti korpuszba, amelyet Lacan fokozatosan dolgozott ki. Tegyük hozzá, többször hallottuk kollégáktól: Jacques Lacan mennyire szorgalmazta, hogy Ferenczi művei megjelenjenek franciául. Szeretnénk pontosabban körvonalazni ennek az érdeklődésnek a természetét, és azt, hogy miként magyarázták Párizsban a budapesti mesternek és közvetlen tanítványainak munkáit.

Hivatkozások Ferenczi Sándorra Jacques Lacan doktori értekezésében (1932)

Legelőször is meg kell állapítanunk, hogy Jacques Lacan első munkáitól kezdődően – és kivált doktori értekezésében – felhasználja Ferenczi életművét. Lacan kidolgozott egy paranoiaelméletet, amely egyszerre pszichogén, és a freudi követelményrendszernek megfelelően levezethető az ösztönelméletből, ugyanakkor figyelembe vesz német nyelvű munkákat, melyek a pszichotikus folyamatokról szólnak.¹ Jacques Lacan ebben a korszakban csak kevés pszichoanalitikust idéz, hivatkozásait elsősorban Kretschmer munkáiból meríti, de Ferenczi is előkelő helyen áll. Így egy Aimée nevű páciens apakomplexusával kapcsolatban felhasználja az „A homoszexualitás jelentősége a tébolyodottság kórtanában”² című cikket.

¹ A német és francia pszichiátria Jacques Lacan munkáira gyakorolt hatásáról lásd jelen szerző munkáját: „On the Lacanian treatment of psychotics: historical background and future prospects”. In: *Psychotherapy of schizophrenia and related states*. Nemzetközi konferencia. Menninger Clinic, Topeka, Kansas, 1994. június 7–10. Lásd még: „Bedeutungseffekte in den Psychosen”. In: Hofman, W.–Schmitt, W. (szerk.) (1992): *Phänomen, Struktur, Psychose*. Regensburg: S. Roderer Verlag.

² Ferenczi S. (1911): A homoszexualitás jelentősége a tébolyodottság kórtanában. In: Linczényi Adorján (szerk.) (1982): *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból. Budapest: Magvető. 96–123.

(Aimée esetét elemzi az értekezésben.) A fiatal Lacan ebből a komplexusból meríti a „homoszexuális erotománia” fogalmát (a kifejezés egy csapásra megmutatja Lacan tartózkodását a Clérambault kidolgozta leszűkített elmélettől). A „homoszexuális erotománia” Aimée-t egészen a gyilkossági kísérletig vezeti el. A páciens misztikus jellegű elaborációit Lacan Ferenczi Sándor „Néhány klinikai megfigyelés paranoiás és parafreniás betegeken”³ című cikkének fényében vizsgálja meg. Ferenczi cikke 1932-ben jelent meg franciául is a *Revue Française de Psychanalyse*-ben; a cikk előtérbe állította sok paranoiás és paraphreniás (illetve dementia praecoxban szenvedő beteg) vonzódását a metafizika és a vele határos tudományos tanok iránt. Miközben a pregenitális fixációkat – amelyekből végső fokon az üldözési zavarokat eredeztetik – Karl Abraham munkáinak fényében tárgyalja Lacan, nem mellőzi a fejlődési stádiumok eltérését sem, amely Abraham híres munkája, a *Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Libido* vet fel; ezt idézi Lacan az Internationaler Psychoanalytischer Verlag 1924-es kiadása nyomán.⁴ Látni fogjuk, hogy Lacannak ez az érdeklődése továbbra is fennmarad a budapesti iskola, elsősorban a kezdeti fejlődési szakaszok kutatása iránt, miközben elég gyorsan módosul ama törekvések révén, amelyek a gyógy mód irányára vonatkoznak.

Az ösztönök státusának kérdése

Ha félretesszük Jacques Lacan pszichiátriai művét, s érdeklődésünket afelé fordítjuk, amit analitikusként dolgozott ki, magától értetődően föl kell idéznünk az ösztönök státusának kérdését, amely különös fogadtatásban részesült. Miközben az analitikus irányzatok nagy része Karl Abraham hatására „genetikus” koncepciót dolgozott ki, Jacques Lacan, amikor föl lép a pszichoanalitikus elmélet terén, bírálja az ösztönök elméletét, mint amely biológiai redukcionizmusnak ad helyt, és úgy véli, a kifejezést az

³ Ferenczi S. (1919 [1914]): Néhány klinikai megfigyelés paranoiás és parafreniás betegeken In: *Idegés tünetek keletkezése és eltűnése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből*. Második kiadás, Dick Manó. 51–58.

⁴ Lacan, Jacques, id. mű 258. old.

„imágóval”⁵ kell helyettesíteni. Eközben olyan dialektikát vezet be,⁶ amely alkalmas arra, hogy adekvátan írja le azokat a bonyolult kölcsönhatásokat az egyén és a társadalmi adottságok között, amelyekről az egyén függ. Az ösztönöknek ez a „leértékelése” továbbra is fennmarad, amikor Lacan a születő kibernetika hatására szétválasztja a pszichés aktivitás két alapvető területét: a szimbolikusat (melyből az interszubjektivitás különös módját eredezteti) és az imagináriust. Az ösztön problémakörét az imaginárius rendjében helyezi el, anélkül, hogy különösebben megkülönböztetné azt a tükörben látható képtől.

Ekkor kerül szembe Bálint Mihály elképzelésével. Bálint ugyanis szintén lendületes támadást intézett az ösztönök freudí elmélete ellen.

Bálint a „Kritikai megjegyzések a libidó pregenitális szerveződésének elméletéhez” című cikkében (1935)⁷ éppen azt bírálta, hogy megpróbálják párhuzamba állítani az ösztönök fejlődését (orális, anális és genitális rész-ösztönök) és a szeretet típusait (orális, anális és genitális). Bálint úgy véli, egy ilyen párhuzamosság elméletét valójában megzavarja egy kiegészítő periódusnak a leírása: e fejlődés kezdetén egy korábbi perverz polimorf stádium. Továbbá Freud a tárgykapcsolat két megelőző stádiumát írja le: az autoerotikáét, amelyet nem tárgyként mutat be, és a nárcizmusét, melyhez hozzáfűzi „a libidó infantilis genitális szerveződéséről” szóló elméletét.

Mindez egyszerre koherencia- és időprobléma, amennyiben lehetetlen elválasztani például az orális tárgykapcsolatokat az autoerotikától. Karl Abraham ment a legmesszebb – emlékeztet Bálint – abban a próbálkozásban, hogy párhuzamba állítsa a szeretet fejlődését és az ösztönöket; Ferenzi megpróbálta követni őt a valóság erotikus érzékelésének fejlődéséről szóló elméletében.

Bálint tehát jobban összefüggésbe akarja hozni ezeket az alapvető kérdéseket, arra összpontosítva, amit a tárgykapcsolat („tárgyerotika”) fejlődésének nevez, ez lehetővé teszi, hogy feltételezzon egy első stádiumot, amelyben szeretet és ösztön az eredeti passzív szeretetkapcsolat köré egyesül. El-

⁵ Három alapvető imágótípust ír le, az első az elválasztásnak felel meg, a második a tükör stádiumnak, a harmadik az Ödipusz-komplexusnak.

⁶ Alapvetően Alexander Kojève előadásának hatására: az „úr és rabszolga dialektikája” Hegelnél *A szellem fenomenológiájában*.

⁷ Zur Kritik der Lehre von den pregenitalen Organisationen der Libido. In: *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 21: 525–543.

gondolása a következő: a neurotikus patológia eredete nem annyira egy traumából vagy egy ösztönprobléma egyszerű betörésétől származik, mint inkább egy zavarban gyökerezik, az „ártatlan” primer passzív szeretet elárulásában. Szerinte ez kezdetben uralkodik a gyermek életén. A „Farkasember” esetében például a gyermek kezdetben teljesen ártatlanul játszik genitális szerveivel, amikor a kasztrációs fenyegetés úgy szakad rá, mint derült égből a villámcsapás. Szexuális élete ekkor visszaesik a pregenitális szakaszba.

Bármekkora legyen is az a mélység, amelynél az analitikus megfigyelés és technika segítségével behatolhatunk egy ember életének történetébe – következten Bálint –, „mindig és kivétel nélkül találunk tárgykapcsolatot”. A jutalmazó kielégülés autoerotikus formái vagy értelmetlen játékot, vagy kompromisszumképződményt jelentenek. Az analízis megmutatja, hogy az autoerotikus formák vigasztaló vagy kihívó mechanizmust jelentenek, vagy tárgyvesztés, vagy a tárgyak előidézte konfliktus folytatásaképpen. A tárgykapcsolatok előtérbe helyezése tehát Bálint számára – amelyet Ferenczit követve vetett föl – lehetővé teszi az ösztönök fontosságának viszonylagosá tételét (azt a felfogást, hogy a gyermekkor első szakasza polimorf perverz, autoerotikus vagy narcisztikus), az olyan megfogalmazások következtében, mint az alábbi, amely véleménye szerint összefoglalja az alapvető gyermeki problémát:⁸ „Kell, hogy szeressenek, mindig, mindenütt, minden módon, egész testemben, egész lényemben, mindenféle kritika nélkül, anélkül, hogy a legkisebb erőfeszítést kelljen tennem.” Ez alkotja minden erotikus vágyakozás végső célját.

Bálint tehát azt javasolja, hogy az ösztönproblémákat a szeretet problémájába integráljuk; ezt egyesek némiképp redukcionistaának vélhették az ösztönproblémák rovására.

Lacannál másfajta redukcionizmust találunk, olyan redukcionizmust, amelyben az ösztönök nyilvánvalóan az eltűnés felé tartanak. Így híres római előadásában Lacan úgy véli, hogy a tüneteket sokkal kevésbé értelmezhetjük ösztönkonfliktusok eredményeiként, mint az adott szó be nem tartásának következményeiként (amelyből a szimbolikus interszubbektivitás alapját dolgozta ki). Ez leggyakrabban az alany születése előtről bevésődik, számára ez örökség, adósság, melynek a tünete jelenti az óvat.

⁸ Bálint Mihály tanulmányát a szerző a francia kiadás alapján idézi. „Remarques critiques concernant la théorie des organisations pré-génitales de la libido” In: M. Bálint (1972): *Amour primaire et technique psychanalytique*. Paris: Payot. 50 skk.

Lacan ebben a korszakban mindazonáltal fontosnak tarja, hogy megkülönböztesse az általa előtérbe helyezett redukcionizmus-formát a Bálint által javasolttól. Így Lacan szemináriumában⁹ Bálint Mihály elképzelésével vitázva fölteszi a kérdést, hogy vajon az interszjektív kapcsolatban benne rejlik-e a perverzió; a kérdésre igenlő választ ad. Az interszjektív kapcsolatnak ez a jelenléte azonban minden perverziós esetben felismerhető a gyermek „polimorf perverziójában” is. Ez a hangsúlyosság egy interszjektív kapcsolat szélsőséges formájában azután szemben áll Bálint elképzelésével: ez teljes mértékben passzív primer szeretet, „harmonikusnak feltételezett kapcsolattal, amely telíti a természetes vágyat”.

Lacan úgy véli, nincs egyetlen perverz megnyilvánulási forma sem, amelynek struktúrája – minden egyes megélt pillanatában – ne maradna fenn az interszjektív kapcsolatból, ám az határpontként jelenik meg: valójában „a felismerés dimenziója szélsőséges formában jelenik meg benne”.¹⁰ Lacan azt mondja, hogy a szadisztikus kapcsolat csak annyira áll fenn, „amennyire a másik épp azon a határon van, hogy még alávetett maradjon”. A szadisztikus kapcsolat a leggyakrabban azt foglalja magában, hogy „a partner beleegyezése meg van ragadva: szabadsága, vallomása, megaláztatása”. Bizonyos esetekben egyébként a szadisztikus megnyilvánulások – amelyek korántsem erőszakos cselekedetekben játszódnak le – valójában csak abból állnak, amit „interszjektív manővereknek” nevezhetnénk: inkább a „kivitelezés küszöbén maradnak, játszva a várakozással, a másik félelmével, a presszióval, fenyegetésekkel.”¹¹

Az interszjektivitás tehát természetesen úgy jelenik meg, mint „a lényeges és megingathatatlan jelenség”, de azért úgy, hogy az egyszersmind teret engedjen a részöstönök bizonyos autonómiájának. Ez a marginális autonómia mint ennek az „interszjektivitásnak a határán” működő adott; ezt Lacan bizonyos szadisztikus formák között írja le, arra is kitérve, hogy ez benne foglaltatik a gyermek polimorf perverziójában. Ám föltehetjük a kérdést: ez az autonómia kizárólag marginális-e az általa tekintett nézőpontból. Lacan, amikor a pszichózisról szóló előadásában feltárja a paranoid élmény sajátosságait, kitart ama gondolat mellett, hogy a beteg még a „normális” interszjektivitásban is megfordított formában kapja a

⁹ Lacan, Jacques, *Le Séminaire, Livre I*. 239. old.

¹⁰ Lacan, Jacques, *Le Séminaire, Livre I*. 241. old.

¹¹ Lacan, Jacques, id. mű, id. hely.

Másik üzenetét, egy alapvető „te vagy” formában. Alapvető csalás található itt, melyben az interszubbektivitás „jóhíszeműsége” rosszra fordul, hiszen az interszubbektivitás alapvető formájának tétje abból áll, hogy a partnert olyan állításra bírja, amely rejtetten a beteg státust hozza létre, anélkül, hogy a Másik hozzájárulása nyíltan adott volna. A beteg ellenben akkor billeg a pszichotikus viszonyban, amikor egy ilyen rejtett hozzájárulás nem lehetséges.

Még ha Bálint Mihálynál és Jacques Lacannál kezdetben az ösztönök kérdésével kapcsolatban redukcionista nézőpontot találunk is, ez a látszólagos hasonlóság eléggé eltérő nézeteket rejt. Bálintnál ugyanis a kiindulási helyzet egy „határtalanul szeretett lény”, „teljes bizalommal”, Jacques Lacan viszont az interszubbektivitásnak olyan különös változatát állítja fel, melyben a „valóságos” beteg a saját személyéről csak szükséges csalásban nyer bizonyosságot, mely csalás alátámasztására a Másik alakja szolgál.

Tehát mindkét részről az előzetesen elképzelt Másik hipotézise szolgál támaszul a pszichoanalitikus kezelés eredeti felfogása számára, melynek a rokonsága egy csapásra megmutatkozik egy olyan perdöntő kérdéssel kapcsolatban, mint az ellenállás elmélete.

Ferenczi és Bálint koncepciója mint érv az „analitikus ellenállásnak” fogalma mellett

Az ötvenes évek elején Jacques Lacan „Freudhoz való visszatérésének” egy sajátos aspektusa azt jelentette, hogy előtérbe állítja azt a gondolatot, amely szerint a tudattalant – ami „úgy van struktúrálva, mint egy nyelv”¹² – nem folyamatos jelölők uralják, ugyanúgy, mint a számítógépeket, amelyeket ebben a korban fejlesztettek ki. E jelölőknek szerinte ugyanaz a létezési módjuk, mint Edgar Allan Poe „Az ellopott levél” című novellájának, az a folyamat, amely megpróbálja elrejteni, miközben csak bevallani tudja őket. A „páciens ellenállásának” fogalma – amelyet számos analitikus az én pszichológiájának nézőpontjából fejlesztett ki – Lacan szá-

¹² Az ismétlés kiemelését Jacques Lacannak ebben az időszakban a tudattalantól alkotott koncepciójában nyilvánvalóan párhuzamba kell állítani azzal a módozattal, ahogyan Franz Alexander mutatta a felettes ént, mint amelyet „merek automatizmus” irányít, *Psychoanalyse der Gesamtpersönlichkeit* című munkájától kezdődően.

mára pontatlannak tűnt. Ebben az időszakban felfogása afelé hajlik, hogy a páciens ellenállása helyébe az analitikus nem kellő bölcsességét állítja, vagyis azt, hogy ellenállást tanúsít az analizált kifejezőmódjával kapcsolatban. Ez olvasható ki „Variantes de la cure-type” (A kezelési típus változatai) című cikkéből, amelyet az *Encyclopédie Médico-Chirurgicale*-ban tett közzé, hogy válaszoljon Maurice Bouvet egy cikkére („La cure-type”) és tárgykapcsolat-elméletére. Ez a hosszú cikk – mely szinte egy teljes értékű pszichoanalitikus tanulmány – újra fölveti nemcsak Ferenczi koncepcióját, amelyet „a technika rugalmasságának” kérdésével kapcsolatban vetett fel, hanem azokat a kritikákat is, amelyeket a magyar irányzat dolgozott ki az analitikus képzés módozataival szemben. Kettős törekvés ez, amely már Ferenczi írásaiban is uralkodó. Lacan, amikor újra előveszi Freud tételeit, válaszul Ferenczinek az analitikus kezelés végéről írott cikkére¹³ („az analitikus a saját személyiségében általában nem éri el azt a normalitásfokot, amelyre pácienseit szeretné eljuttatni” – írta Freud „A befejezett és a vég nélküli analízis”-ben) fölveti annak kérdését, ami megkívántatik az analitikus személyétől a kezelés végének érdekében. Ezzel közvetlenül földidéz a magyar iskola által kidolgozott probléma egy fontos pontját, az analitikus ellenállásának analízise és az ugyanezen analitikus irányította kezelési módok kimenetele közötti kapcsolatot. Ez a pont Ferenczi tanítványai számára annál is inkább nyilvánvaló volt, minthogy a kezelés folyamatát mint introjekciós mozgást ragadták meg, feltételezve az analitikus lelki mechanizmusainak közvetlen hatásait a páciensre, jóval túl a „konstrukció” fogalmán, melyet Freud kiemelt. Lacan Ferenczinek „A pszichoanalitikus technika rugalmassága”¹⁴ című cikkére támaszkodik, és a következő idézet emeli ki belőle: „Utalok egy olyan problémára, amelyet eddig senki sem érintett, az analitikus lelki folyamatainak lehetséges metapszichológiájára az analízis során. Megszállásai egyrészt az azonosítás (analitikus tárgyszeretet), másrészt az önkontroll, illetőleg az intellektuális tevékenység között ide-oda ingáznak. A hosszú napi munka során, valójában soha és fantáziájában csak rövid pillanatokra adhatja át magát nárcizmusa és egoizmusa szabad kiélése élvezetének. Nem kételkedem, hogy ilyen, különben az élet-

¹³ Ferenczi Sándor, (1997 [1928]): Az analízisek befejezésének problémája. In: *Technikai írások*. Budapest: Animula. 48–56.

¹⁴ Ferenczi Sándor, (1997 [1928]): A pszichoanalitikus technika rugalmassága. In: *Technikai írások*. Budapest: Animula. 57–70.

ben alig előforduló túlterhelés előbb vagy utóbb az analitikus sajátos higiéniját fogja követelni.”¹⁵ Lacan egy sor maximával áll elő, melyek Ferenczit követve leírják „a valóságrendet, amelyet magában kell megvalósítani”:¹⁶ „a személyes egyenlet redukálása – a tudás második helye – uralkodás, mely tudjon nem ragaszkodni – elnézés nélküli jóság – a jótétemény oltárainak hiánya. Az egyetlen megtámadandó igaz ellenállás: a közömbösségé (*Unglauben*) vagy a „nekem nagyon kevés” ellenállása (*Ablehnung*) – a rossz szándékok támogatása – a tudás igazi szerénysége” – mindegyik esetben arról van szó, hogy az „én elhalványul, hogy helyet adjon az interpretáció tárgypontjának”. Márpedig az egész csak az analitikus személyes analízisétől és annak végétől kezdve nyerheti el erejét.

Ferenczi tehát szembehelyezkedik a különböző olyan eltévelyedésekkel, amelyek ágyat vetnek az „ellenállás” elméletének, amennyiben az ellenállás arra van felszólítva, hogy énelenállás legyen az énsz pszichológia számára. Lacan természetesen azok között van, akik leginkább visszahozták az ént, és meglepő, hogy ebben a szövegben semmilyen kritikát nem fogalmaz meg. Ebben annak egyfajta megelőlegezését láthatjuk, ami később Lacannál az analitikus helyének előbbre hozása lesz, az analitikusénak mint a páciens „látszattárgya”. Ugyanakkor Lacan úgy véli, Ferenczi elméletalkotása arra ösztönöz, hogy gondolkodjunk az analízis befejezésének kérdésén. Hangsúlyozza, hogy ez ugyanaz a kérdés, mint az analitikus cselekvését vezérlő elveké.

Ugyancsak „Ferenczi autentikussági iskolájára” hivatkozva értékeli Lacan Bálint Mihály¹⁷ munkáit, ellenpontként azzal a törekvéssel szemben, amely arra irányul, hogy újraformálják a páciens énjét az analitikus énjének segítségével. A Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület többsége ezt javasolta. Lacan úgy vélekedik, hogy ha Bálint Mihály munkái a primer szeretet elmélete mellett teszik le a voksot, és a kettős kapcsolat szenvedélyes aspektusára támaszkodnak (narcisztikus lelkesedés, leírhatatlan érzelem vagy épp ellenkezőleg, elkerülhetetlen agresszivitás), akkor ez azért van, mert semmiféle harmadik út nem jöhetett szóba az én meg nem fontolt előtérbe helyezése kapcsán, az énnel, amely a „tudat”- vagy ellenőrző instancia, ami az analitikus irányzatban jött létre. Valójában az, hogy Bálint felis-

¹⁵ Uo. 68. old.

¹⁶ Lacan, Jacques: *La direction de la cure*, in: *Écrits*, Seuil, Paris, 341. old.

¹⁷ Uo. 347. old.

merte az énátalakítás alapjának szenvedélyes részét (ezt az alapot az amerikaiak nem konfliktusos zónaként fogják föl), Lacan szerint a „vágy meztelenre vetkőztetésére” szólít föl. Ami nem volna lehetséges, ha az analitikus fel tudta volna deríteni „halálhoz viszonyuló létét” [Sein zum Tode] a Heideggertől kölcsönvett kifejezéssel, azonban ennek Lacan személyes intonációt adott: egy identifikációkon túlnak a felkutatását.¹⁸ Látjuk tehát, hogy Lacan azt a kritikát használja föl, amelyet a magyar irányzat alkalmazott az ortodox irányzattal szemben, s azért teszi ezt, hogy egy „harmadik utat” mint a vágy aszkézisének egy útját javasolja az ötvenes évek végén.

A primer szeretet, a „nem kívánt gyermek” és a Másik iránti vágy

Ferenczi Sándor „A nem kívánt gyermek és halálösztone” (1929) című cikkében¹⁹ a negatív terápiái reakció elméletét vetette föl, mely annál is érdekesebb, minthogy a lacani irányzaton kívül utóbb csak ritkán veszik elő. Ez a cikk egy Ernest Jonesszal folytatott párbeszédéből ered (akinek „Hidégtség, betegség és születés” című cikke (1923) Ferenczi „A valóságérzés fejlődésfokai és patológikus visszatérésük” című cikkére [1913]²⁰ válaszolt). Ferenczi Trotter, Stärcke, Alexander és Rank munkáit felhasználva a hidégtségben való megmaradás tendenciát az első gyermekkor traumatikus benyomásaira, rossz érzéseire vezeti vissza, amelyeket akkor érez a gyermek, amikor kiszakítják az anyai környezet melegségéből. Szerinte ez a traumatizációt újra átéli szüntelenül. Ferenczi úgy véli, hogy az élet az élet- és halálöszton elegendése. Ferenczi különböző gyermekeseteket idéz, amelyek drámai funkcionális zavarokat mutatnak (torokgörcs, étkezési zavarok, pszichoszomatikus zavarok). Ezeknek a gyermekgyógyászatban gyakorta tapasztalt eseteknek az a jellegzetességük – állítja Ferenczi –, hogy „családjukban nem szívesen látott vendégek voltak”.

¹⁸ Annak ellenére, hogy Lacan különböző idézeteket vett át Heideggertől, Heidegger soha nem ismerte el művének ily módon történő használatát. Gion Condrau szerint az egyetlen pszichiáter, aki Heidegger segítségét élvezte, Medard Boss volt, Dubois de Berne tanítványa.

¹⁹ Das unwillkommene Kind und sein Todestrieb. In: *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* 1929, XV., 149–153; Bausteine III., 446–452.

²⁰ In: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányából. Budapest: Magvető, 1982. 124–146.

Az egyikük olyan anyának volt a tizedik gyermeke, akit munkája túlterhelt; egy másik olyan apának volt az utódja, akit halálos betegség támadott meg, és nem sokkal később meg is halt. „Az anyánál a türelmetlenség tudatos és tudattalan jeleit vették észre, és életakaratauk megtört” – jegyzi meg a budapesti analitikus. Ilyenkor a legkisebb alkalom elég ahhoz, hogy föltámadjon bennük a halálvágy, még ha azt erős akarati feszültség egyenlítette is ki. Gyötri őket a pesszimizmus, a szkepticizmus és a bizalmatlanság. Sz szenvednek a passzív gyengédség iránti vágytól (melyet nem kaphattak meg), a munkakedv hiányától, hogy nehéz fenntartaniuk a folyamatos erőfeszítést. Az ilyen jellegű megfigyelésnek – véli Ferenczi – mérséklő hatással kell lennie arra, amit az ifjúságról a leggyakrabban írnak: egy elfogadott nézet szerint az ifjúságot főképpen az életösztön jellemzi, és az az előrehaladottabb kor elérésével a nulla pontra érkezik.

Ám valójában – tiltakozik Ferenczi – a méhen belüli és kívüli életben csak akkor van kibontakozás, ha az embrió és a gyermek kedvező védőfeltételekkel találkozhat. Ez Ferenczit olyan megfogalmazáshoz vezeti el, amely igen közel áll Sigmund Freudéhoz (az életösztöntől különbözik a halálösztön, amely a legalapvetőbb, minthogy tehetetlenség jellemzi), ám az életösztön természetesen teljesen átítatódik a primer szeretetre vonatkozó Ferenczi-féle elképzelésekkel. Ferenczi úgyszólván nem akar mást látni a Másikban, mint olyan instanciát, amelyről feltételezi, hogy várja és fenntartja a beteg vágyát. A Másiknak – véli – bizonyosságot kell nyújtania a gyermek számára, hogy élnie kell; vagy még inkább a Másiknak valamiképpen magára kell vennie a gyermek által érzett külsőségi érzést. „A gyermeket – írja – csodálatos szeretettel, gyengédséggel és gonddal arra kell rábírní, hogy bocsássa meg a szüleinek, hogy világra hozták, anélkül, hogy kikérték volna a véleményét. [...] A csecsemő még sokkal közelebb van az individuális nem-léthez, melytől nem távolodott el az élettapasztalat révén.” Életereje – véli a budapesti analitikus – „kezdetben nem túl erős; a tapintatos neveléssel megerősödik”.

A szeretet e Másikának struktúrájától akarja megkülönböztetni Ferenczi a különböző típusú neurózisokat, attól függően, hogy a trauma milyen korai. E cikkben úgy véli, hogy az „endogén” neurózisok (ez nagyjából annak felel meg, amit mi pszichoszomatikusnak neveznénk) különböző traumáknak felelnek meg.

Bárhogy van is, Ferenczi úgy tekinti, hogy ennek a következménye a „technika rugalmassága” kell, hogy legyen. Ilyen páciensekkel, úgy látta,

egyre csökkenteni kell a páciensek (analitikus) munkaképességével kapcsolatos követelményeit. Az ilyen típusú emberek esetében a „pozitív életöszön” újbóli bevezetésével fontos megengedni a páciensnek, hogy néha gyerek legyen, hogy „élvezze a gyermek felelőtlenségét”. A frusztráció követelményének (a legalapvetőbb szabályának) csak később jön el az ideje. Ezek a javaslatok szerinte nem összeegyeztethetetlenek azzal, mit „az ellenállás leépítésének” nevez.

E szeretetre tett javaslat – egy előzetesen elképzelt Másikra vonatkozóan –, mely igazolja az ő helyét a világban, összemérhető-e a „klasszikus” freudi pozícióval, amely szerint a neurózisok kialakulásában a szexualitás a legfontosabb tényező? Ferenczi válasza árnyalt. Mindenekelőtt megjegyzi, hogy a gyermek erotikája a mindenütt jelenvalósága miatt arra törekszik, hogy észrevétlen maradjon. Csak egy második korszakban válik észrevehetővé, amikor ez a kezdeti rejtőzködés bomlásnak indul. Másrésztől azonban ugyanez elmondható a „a korán megtanult élet utálatáról” is. Bizonyos esetekben csak viszonylag későn fejlődik ki, az „Ödipusz-konfliktus harcai és a genitalitás során”, ami azt jelenti, hogy olykor csak egy szexuális tematikán keresztül válik olvashatóvá.

Ferenczinek ehhez a cikkéhez Jacques Lacan kommentárt fűz „A szorongás” című előadásorozatában (1962–1963),²¹ amelyben fölidézi a különösen tartós depressziókat, amelyek az egyes betegek által érzett bizonyossághoz kapcsolódnak, s amelyeket a Másik csak elhárítani akar. A beteg ebben az esetben gyakran úgy érzi, hogy visszatérő öngyilkossági kísérletre van kényszerítve. Ez a rövid jegyzet nincs arányban Lacannak az érdeklődésével, amellyel ebben a korszakban „a Másik iránti vágy” felé fordult, aminek Ferenczi kétségkívül az előfutára. Az ötvenes évek végén ez a kérdéskör jelentősen kibontakozik Lacan művében, és egy olyan tárgyra összpontosul, amely ennek a vágnak egyfajta „jele”. Ebben a korban Lacan megpróbálta integrálni a Winnicott által kidolgozott, az anyától elválasztó áttételi tárgyat és a „szorongásjelzés” problémáját, amelyet Sigmund Freud dolgozott ki „Gátlás, tünet és szorongás” című munkájában.

A Jacques Lacan által kidolgozott elképzelés szerint az alapvető tárgy már nem ösztöntárgy – ezt az elképzelést már Ferenczinél is megtaláljuk –, hanem képzeletbeli tárgy, amelynek ki kell mutatnia a Másik iránti vágyat.

²¹ Ferenczi Sándor (1982 [1929]): *Enfant mal accueilli et sa pulsion de mort*. In: *Psychanalyse*, 4. kötet. Paris: Payot.

Valójában az az eljárás, ahogyan Jacques Lacan e Másik iránti vágyat vizsgálta, eléggé eltávolodott Ferenczinek vagy Bálintnak a primer szeretetről alkotott felfogásától, mert számára a Másik iránti vágy általában valami olyat jelentett, ami eláraszt, szorongást okoz. Az alapvető kérdés – vélte Lacan –, az, hogy megtudjuk, vajon ez a Másik iránti vágy teret enged-e egy kettős folyamatnak. Egyfelől identifikációnak a szülői Másik jelentői alatt, másfelől szeparációnak, amelyet ez a Másik ural, föltételezve, hogy ez utóbbi nem teljes (Lacan kifejezésével „elzárt”), és hogy ez a nem teljesség lehetővé teszi a beteg számára, hogy egyfajta képzeletteret találjon magának. Valamiképpen az a fajta Másik, amely képes a „nem kívánt gyermekre”, úgy tűnik, csak egyfajta szeparációt enged meg: valóságos szeparációt: a betegséget, a destrukciót, az öngyilkosságot.

A viszontáttétel kritikájától az analitikus vágyáig

Amikor Lacan az elfojtott jelentőkre összpontosított áttételelképzelés mellett foglal állást, ez a kezelés irányában a viszontáttétel szerepének alulértékelését eredményezi. Tudjuk, hogy az ilyen alulértékelés – amelyet a legtöbb klasszikus analitikusnál megtalálunk (köztük Melanie Kleinél és Winnicott egyes cikkeiben) – az analitikus fantáziatévékenységével, sőt a cselekvésbe való átmenet kockázatával szembeni bizalmatlanságra épült. Ferenczi Sándor álláspontját sokáig úgy értelmezték, mint annyiban szélsőséges álláspontot, amennyiben a budapesti mester szerint az áttétel analízise nem kivihető, ha nem a viszontáttételből mint pozitív tényezőtől indulunk ki. Freud a tízes években írott cikkeitől kezdve mégis kitartott amellett, hogy a viszontáttétel mint ellenállási tényező fontos lehet. Ettől kezdve megkövetelhetővé vált, hogy maguk az analitikusok is menjenek át analízisen, amint azt Ferenczi is kívánta, ahogyan végül Sigmund Freud ajánlotta, hogy folyamatosan többször is analizálják őket.

Így a „Beavatkozás az áttételbe” című írásában Lacan úgy vélekedik, hogy Freud a Dóra-eseténél – miközben páciensének orális fixációira összpontosít, és azt vizsgálja, hogy Dóra nem tesz mást, mint eltitkolja az apai képre való fixációját – engedett „előítéletei terhének”, amidőn nem vette tekintetbe a fiatal lány vonzódását egy homoszexuális tárgy iránt, amely kulcsot adott a vágyának, K.-nak. Úgy tetszik, Lacan – művének egy teljes részében a viszontáttételt képzeletbeli megragadásra vezetve vissza, a je-

lentő tiszta dialektikájával szembeni ellenállásra – tisztán elkülöníti Ferenczi ajánlásait, aki számára a viszontáttétel az áttétel analízisének megkerülhetetlen aspektusát jelentette.

Vizsont 1963-tól kezdve, amint kidolgozták a tárgynak mint a vágy okának („*objet petit a*”) státusát, az analitikus helyzete új aspektust kapott, amelynek kiemelkedő jelentőséget tulajdonítottak: megkerülhetetlenül tárgyként mutatkozik meg, ami valamiképpen csak megerősítette azt, amit Ferenczi írt cikkében: „az analitikus kezelés befejezésének problémáját”, „a páciens szüntelenül teszteli az analitikust annak minden porcikájában”.

Ez a fordulat attól kezdve történik meg, amikor figyelembe veszik azokat a vitákat, amelyek a viszontáttételről zajlottak az ötvenes években az Egyesült Államokban. Az a szerző, akire Lacan a leginkább támaszkodik, Lucia Tower, valójában rátalál Ferenczi egyes megállapításaira, még ha azokat nem idézi is.

Ferenczi a viszontáttételről szóló cikkében úgy vélte, hogy a viszontáttételnek – az áttétel mintájára – fázisokkal kell járnia: így létezik a „vizsontáttétellel szembeni ellenállás” fázisa; az orvos csak akkor tudja uralni a viszontáttételt, amikor ez megoldódik. Általánosságban tehát szükséges a viszontáttétel, de „örszemet kell állítani, aki riadót fúj”. Csak akkor tudja szabadon engedni magát, amint azt az analitikus kezelés megköveteli. Ferenczi így írja le néhány pontban az analitikus kezelés követelményeit:

1. Engedjen szabad folyást az asszociációinak, fantáziájának, úgy engedje szabadon a tudattalanját, hogy megragadja a páciens tudattalanját.

2. Kritikai vizsgálat, átjárás egyikből a másikba, amit úgy minősít, mint „oszcilláció”; ez a „pszichikai befektetések fontos mobilitását” teszi szükségessé.

Lucia Tower a viszontáttételre a következő definíciót javasolja: a viszontáttétel az analitikus áttétele a páciensre. Ezek a formák „elkerülhetetlenek, természeteseek és gyakorta kívánatosak”. A páciens áttétele és az analitikus viszontáttétele közötti interakció tudattalan szinteken „életfontosságú lehet – és talán mindig – a kezelés kimenetele szempontjából”.

Tower úgy véli, hogy minden analitikusnál különböző erotikus viszontáttételes jelenségek vannak jelen, és ezek valószínűleg normálisak. Valójában – írja – meg lehet különböztetni az „ellenőrizhetetlen” viszontáttételt, amely ahhoz kötődik, hogy egy analitikus nem eléggé távolra tolja analízisét, és hogy hagyja magát manipulálni páciense által, ezt Tower „kívánatos viszontáttételnek” nevezi. Ennek számos jellemzője van: „a célt illetően gátolt, nem megy

a cselekvésig, rendkívüli mértékben le van választva a páciensek erotikus áttételeiről”. Ez az álláspont igen közel állónak látszik ahhoz, amit Jacques Lacan javasol azzal kapcsolatban, amit így hív: az „analitikus vágya”.

Tower azt javasolja, hogy sok, lehetőleg intenzív kezelésben – viszontátételes struktúra alakulna ki – „vizontáttétel-neurózist” lássunk, „az áttétel-neurózis elkerülhetetlen és lényeges ellentettjét”. Ez a kezelés folyamatában katalizátorként működik. Az analitikus az áttétel-neurózisból az érzelmi megértés hordozóját kapja.

Lucia Tower munkáiból Jacques Lacan lényegében elfogadja, hogy az analitikus leköti önmaga bizonyos részét, vágyát a kezelésben, amiben a páciens a saját vágyát csak mint egy másik vágy vágyát tudja elhelyezni. Ezt a kapcsolatot szorongás alapú kapcsolatként írják le, amennyiben a Másik vágya az emberi vágy alkotó ismeretlene. Ily módon az analitikus tárgyként avatkozik be azzal a kettős jellegzetességgel, amelyet megvizsgáltunk: szorongástárgy és szeparációt lehetővé tevő tárgy. „Amiként megmutatkozik, ezzel a tárggyal van, lehet, kell, hogy legyen dolgunk, az áttétel kezelésének bizonyos szintjén”.

Megállapítja, hogy minden egyes alkalommal, amikor egy analitikus megpróbálta „a kezelést elég távol attól a viszonytól, amelyben mint Másik veszünk részt azzal, aki az analízisünkben van, föl kell tennünk a kérdést: milyennek kell lennie ennek az »a«-hoz való viszonyunknak”. Magában az áttételben tehát egyfajta hármas instancia van, „valami más ahhoz képest, amit az alany mutat nekünk”. Az „*objet petit a*”-nak ez a hármas instanciája szorongás révén mutatkozik meg minden olyan esetben, amelyet azok az analitikusok írtak le, akik megpróbálták elméleti formába önteni a viszontáttételt: Lucia Tower, Margaret Little vagy Barbara Low és Szász – ez utóbbi lényegében azt ragadta meg, amelyet erőviszonynak nevezett az analitikus viszonyon belül.

Ez a felelőssége a „hős analitikusnak”, magára kell vállalnia ezt az „»a« tárgyat”, interiorizálnia kell mint jó vagy rossz tárgyat. Innen fakad a „kreativitás, amellyel (az analitikusnak) helyre kell állítania a bejárást a világba az alany számára”. Ezt „az interiorizáció” melletti állásfoglalást valószínűleg úgy kell olvasni, mint hivatkozás Ferenczinek az „áttétel mint introjekció” problémájára. Ez a viszontáttételről szóló munkák megalapozó kérdése, amennyiben az analitikus implikációja egy csapásra oly módon adott, mint aminek nagyon fontosnak kell lennie.

Lacan úgy véli, meg kell különböztetni „a tárgy helyzetét az »a« tárgyhoz

képest”, és „vágyának alkotóját” (amelyet így jelöl: \$), mint egy elfojtott jelölő által rögzítettet. A fantáziának e két helyre való felosztása nem lesz ugyanaz az esetek struktúrájától függően.

Lacan úgy gondolja, hogy a perverz vagy pszichotikus páciens esetében a \$ < > a fantázia kapcsolata oly módon ver gyökeret, hogy magunkra kell vennünk, mint egy idegen testet. [...] Végül is inkorporációról van szó, amelynek a páciense mi vagyunk.” Ezt nyilvánvalóan kapcsolatba lehet hozni azal, hogy a perverzeknél és pszichotikusoknál az alany adja magát, akár mint akinek a testét közvetlenül a vágyba kell belevinnie – a perverzeknél, akár mint aki kiteszítja a megosztást – a pszichotikusoknál. Az egész élethangsúly az üldöztetésen, a mindenütt megcélzottságon van. Ebben az esetben olyan tárgyról van szó, aki teljesen „idegen attól az alanytól, aki beszél nekünk”, tárgyról, aki különösen durván a „hiányosságának oka”.

A neurotikus esetében épp ellenkező a helyzet: a virtuális területen jelenik meg fantáziájának tárgya az optikai sémában.²² Nem személyében jelenik meg, véli Lacan, hanem csak egy helyettesítőn keresztül; szerinte ez újra fölveti a neurotikus áttétel analízisében az autentikusság fogalmát, amennyiben a tudattalan csalás fogalma itt előtérbe kerül. Ez fontos különbséget jelent Ferenczi Sándor álláspontjához képest.

Amint fentebb mondtuk, éppen a szorongás földézése teszi lehetővé Lacan számára, hogy pozitív kifejezésekkel idézze föl a viszontáttételt: az analitikus vágyainak kifejezéseivel. Mert valójában az analitikusnak e vágykifejezése révén ítéli meg úgy Lacan, hogy foglalkozni kell a viszontáttételnek, az analitikus „elkötelezettségének” kérdésével. „Egyetlen szerző sem [aki komolyan vette a viszontáttétel kérdését] kerülheti el, hogy a dolgokat a vágy síkjára vigye”, állítja. A dolgot artikuláltan írta le Lucia Tower, mint aki az analitikus oldalára állhat mint „változás”. Lacan ugyanabban a szövegben azt javasolja, hogy „az analitikus elkötelezettségéről” beszéljünk.

A szorongásról szóló előadásorozatban (1962–1963) a vágy és a törvény viszonyára helyezi a hangsúlyt. Lacan úgy véli, hogyha a vágy a Másik vá-

²² Jacques Lacannak az *Écrits* című művében kidolgozott sémája Bouasse kísérleti modifikációját írja le. Bouasse optikai csalódást idézett elő. A homorú tükör használatával azt az illúziót keltette, hogy egy váza és egy virágcsokor, melyek külön voltak, találkoznak. A Lacan által javasolt modifikáció (a homorú tükör használata) lehetővé teszi, hogy illusztrálja, miként alkotja meg magát az alany fantáziája virtuális valóságából kiindulva.

gya, akkor a vágyat azzal a belső kapcsolattal is meg lehet határozni, amely azt elválaszthatatlanul köti a törvényhez. És itt Szent Pálnak a rómaiakhoz írott híres levelét idézi, amelyben Pál kijelenti, hogy elválaszthatatlan a kapcsolat a bujaság és az erkölcsi törvény között, ami megadja az értelmét. Ugyanígy Lacan azt látszik állítani, hogy az analitikusnak természetesen nem kell törvényhozóként mutatkoznia, azonban azt meg kell engednie a páciensnek, hogy megszabaduljon vágyainak aspektusaitól, amelyek egy Másikhoz kötik, akit a páciens mindenhatóként értelmez. E kérdésben elméletbe foglalja a „szimbolikus kasztráció” fogalmát, a vágy részét, amelyet az analitikus folyamatban a páciensnek el kell hagynia, hogy felvállalhassa saját vágyát, az előzetesen elképzelt Másik gyengeségétől függően.

Így Lacan ha a viszontáttétel kérdésével olyan témához tér is vissza, amely Ferencziéhez közelít, a megoldás, amelyet az analitikusnak az analízisben való részvételéről javasol, egészen más, mint az autentikusság, a szeretet Másikához való visszatérés Ferenczi ajánlotta megoldása. Úgy gondolja, hogy éppen ellenkezőleg arról van szó, hogy megengedjük az analízist, hogy meg legyen fosztva egy élvezetrésztől, amely megakadályozza őt abban, hogy eljusson saját vágyának felemelkedéséhez.

Az analitikus kezelés „természetes végétől” a „strukturalista” végéig

Ferenczi Sándor az 1928-ban írott nevezetes cikkében, „Az analízisek befejezésének problémája” című írásában arra a következtetésre jut, hogy az analízis nem vég nélküli folyamat, de ha az analitikus a kellő kompetenciával és türelemmel rendelkezik, a „természetes megoldásig” vihető. A „természetes megoldás” fogalmát kevéssel később Freud nem fogadta el, és az analitikus irányzatok többsége nem is igen használta. Freud egy sor érvt szegezett ellene, úgy tekintette, hogy a „kedvező vég” mindenekelőtt mennyiségi kérdés az ösztönök és az én viszonylagos erejétől függően. Bálint művének egy részében úgy vélekedik, hogy Ferenczinek igaza van, és kidolgozza a primer passzív szeretet megújításának és újra megtalálásának elméletét, hogy igazolja az analízis végének „minőségi” természetét. A magyar áramlaton kívül nagyon kevés analitikus vette át az igazi analízisvég létezésének e tézisé, melyre úgy tekinthetünk, mint „természetes” jelenségre, amely minőségileg különbözik attól, ami a kezelés menetének többi részé-

ben megfigyelhető. Ám Jacques Lacan és tanítványai átvették ezt a tézist, eltérő alapokon, de mindeközben állandóan hivatkoznak a magyar iskolára.

Ferenczi „Az analízisek befejezésének problémája” című cikkében bizonyos útbaigazításokat ad a minőségi változásokról, amelyeket egy analízis végén szerinte ki lehet deríteni: a „fantáziavilág és a valóság között sokkal élesebb „elválasztást”, „csaknem határtalan belső szabadságot, és a cselekedetek és döntések fölötti nagyobb uralmat. Másképpen fogalmazva gazdaságosabb és hatásosabb kontrollt”.

Arról van tehát szó, hogy végig kell vinni az analízist, nem csak úgy, hogy megengedjük a páciensnek, hogy felkutassa a számára legidioszinkratikusabb szimptomákat, hogy rávezetjük, tudatos fantáziával újra élje át a „szexualitás bevezető vagy végső örömeinek legtöbb megjelenését, akár normális, akár a normálistól eltérő.” Hanem úgy is, hogy kiszorítjuk a viszonttáttétel ravaszságait, ami feltételezi, hogy az analitikus „ismerje fel tulajdon tévedéseit, maradjon érintetlen az igazságot eltorzító provokációktól.” Ez azt veti föl, hogy az analitikus maga is vigye végig saját analízisét, amennyiben a páciens folyamatosan teszteli az analitikust minden porcikájában”.

Ferenczi az analízis végét a következő kifejezésekkel írja le: „miután a rossz és dacos gyerek minden lövedékét hasztalanul elpuffantotta, elrejtett vágya a szeretetre és gyengédségre naiv nyíltságban tör a felszínre.”²³ De itt – Georg Groddeck kifejezésével – nemcsak a „paradicsomi naivitáshoz való visszatérésről” van szó. Ferenczi kitart amellett, hogy a nőknél a „férfikomplexust”, a férfiaknál a „kasztrációs szorongást” le kell tudni győzni.²⁴ Az analízis végét tehát úgy érti, mint az alany fantáziájának egyfajta kimerülését, anélkül, hogy azt hinné, nem jelennek meg időleges szimptomák. Azon kívül Ferenczi úgy tekintette, hogy az analitikussal való kapcsolat meggyászolása csak ismétli a primer szeretet gyászának struktúráját, és ez a gyász létrehozhat általában neurotikus szimptomákat. Az analízis nem vég nélküli, de természetes végig vihető, ha az analitikus rendelkezik a kellő ismeretekkel. Ferenczi elismeri, hogy kevés analízist vitt eddig a végig, de úgy véli, ez a lehetőség kétségtelenül létezik.

²³ Ferenczi Sándor (1997 [1928]): *Technikai írások*. 54. old.

²⁴ Tudjuk, hogy Freud „A befejezett és a vég nélküli analízis” című művében az analízis „természetes” végét illetően kétségét fejezte ki e két tényezőről, melyeket „sziklának” nevezett, minthogy gyakran megakadályozzák a kezelés befejezését.

Az 1934-es wiesbadeni pszichoanalitikus kongresszuson Bálint Mihály „A jellemanalízis és újrakezdés” címmel tartott előadást. Ebben a libidinális egyensúlyt tanulmányozta, amely kulcskérdés ahhoz, hogy megragadja azt a módozatot, ahogyan kialakul az ingadozás a pregenitális fixációk – ennek eredményeként neurotikus tünetek – és a „genitális pont” között, amely lehetővé teszi, hogy egy szorongás nélküli genitalitás fejlődjön ki.²⁵ Az ellenállás átdolgozását úgy értelmezi Bálint, mint egy szorongástól megfosztott újrakezdés keresését. Az ösztön, „újrakezdés” fölfedezésében annak eléréséről van szó, ami „lényeges” a páciens karakterében, és összefér azzal a képességgel, hogy meghatározza az izgalommennyiséget, amelyet képes elviselni.

Később Bálint lesz egyike azoknak, akik pontosan írnak az analitikus kezelés végéről.²⁶ Bálint hangsúlyozza a büszkeség és a lelkesedés pillanatait, amelyeket ama korlátok átlépése idéz elő, amelyektől a páciens utóbb szenvedett; azon érzelem mellett, amelyet a primer szeretet megtalálása idéz elő; és azon gyász mellett, amelyet a neurotikus tárgyak elhagyása, illetve az analitikushoz fűződő kapcsolat felbomlása idéz elő. Ez a végről alkotott elképzelés kapcsolódik az „újrakezdés” elméletéhez, ez az újrakezdés ugyanakkor a primer szeretet újra megtalálása, egy olyan megfogalmazás szerint, amely közel áll Freudéhoz: „A tárgy megtalálása valójában újramegtalálás”, amint azt a *Három értekezés a szexualitás elméletéről* című művében írta.

Az analízis „természetes” végének eme hipotézisét az analitikusok többsége vitatta, maga Freud is, aki „A befejezett és a vég nélküli analízis” című írásában inkább a különböző tényezők (nevezetesen az ösztönök, az én) mellett tartott ki, amelyek beléphetnek a kezelés kimenetelébe, és a kedvező eredmény továbbvitelébe. Az elért eredmények némiképpen mindig befejezetlen jellegének hangsúlyozása a legtöbb szerzőnél megtalálható, és figyelemre méltó, hogy Jacques Lacan, amikor fenntartja, hogy a pszichoanalízisnek létezik „strukturális” vége, főképpen Bálint Mihályt idézi.

Lacannak a kezelés végéről szóló szövegeinek kvázitotalitása azt sugallja, hogy egy ilyen vég nemcsak az elméletben, hanem a gyakorlatban is fellelhető. Lacan több megfogalmazást is javasolt alapvető aspektusainak le-

²⁵ Bálint Mihály (1933): A jellemanalízis és az újrakezdés. In: Sigmund Freud–Almásy Endre et al.: *Lélekelemzési tanulmányok*. Budapest: Somló Béla Könyvkiadó. Reprint kiadás: Budapest: Párbeszéd Kiadó–T-Twins Kiadó, 1993.

²⁶ Bálint Mihály (1980): On the termination of analysis. *International Journal of Psycho-Analysis*. 31(3): 215–219.

írására: a hindu misztikából a „tat twam asi” újra átvétele (1945), az alany által „a halálhoz viszonyuló létének”²⁷ fölemelése a képzeletbeli délibábokon túlra (1966), az ideálok redukciója, amely az alapvető fantázián megy át (1967), két csatolmány szerint pontosítva: lemondás az alapvető fantázia tárgyának létéről, lemondás annak az igényéről, hogy elgondoljuk azt, amiért nincs a tudattalannak megjelenése: a nemek különbségét.

Fontos megjegyezni, hogy e megfogalmazások általában negatív megközelítésűek, s e tény eléggé kivehetően megkülönbözteti őket Bálint vagy Ferenczi megfogalmazásaitól, akik számára – ha az analízis célja lehet lemondás – mindenekelőtt a primer szeretet egy új változatának megtalálásáról volt szó. E primer szeretet felé tart az alany legfiatalabb kora óta. Még ha nem kell is alábecsülni azokat a kulturális különbségeket, amelyek e fogalmazásbeli különbség alatt rejlenek (a francia nyelv különösen kedveli a negatív formulákat), itt azzal is számot kell vetni, hogy az alanyról alkotott lacani koncepció radikálisabb aspektust mutat föl, mint Ferenczi vagy Bálint koncepciója, amennyiben Jacques Lacan számára a fantáziabeli Másik struktúrája tágan alkotja azt a területet, amelyen az alany felemelkedik. Másrészt pedig azt is figyelembe kell venni, hogy a kezelés vége az ő számára a „képzeletbeli délibábokra” való redukálásnak felelt meg, az alany helyét megállapító jelentők nyilvánvalóvá tételének javára.

A kezelések vége igazolásának problémája

Láttuk, hogy a kezelés végét illetően bizonyos párhuzam állítható fel a Ferenczi-féle és a lacani irányzat között. Fel kell azonban vetni az igazolás módjának kérdését, a kezelés végén elért eredmények tárgyiasításának problémáját. Itt jelentős eltérést találunk. Kétfajta terv áll szemben egymással: egyrészt Bálint és Malan szerint a rövid, „fókuszált” terápia, másrészt a Lacan és tanítványai által kidolgozott „átkelés” mint az analitikus kezelésének igazolási módja.

Egyfelől Bálint koncepciója – melyet tanítványa, Malan adaptált és alkalmazott – arra irányul, hogy ne a „klasszikus” analízisek végét tárgyiasítsuk, hanem hogy bíráljuk a kezelések szokásos gyakorlatát, figyelembe véve, hogy az eredeti freudi inspiráció nagy része elveszett, viszont a kezelé-

²⁷ Martin Heidegger-től kölcsönzött kifejezés

sek többé-kevésbé mesterségesen elhúzódnak. Ez nemcsak a páciens ellenállásának köszönhető, hanem az analitikusoknak is, annyira, hogy a tisztán kivehető befejezést, mely a Bálint által kívánt „újrakezdesnek” nyit utat, már nemigen lehet megtalálni.

Így egyfajta közelített igazolás merül fel, kezdve a „fókuszálás” fogalmával, vagyis az alapvető áttételi (és viszontáttételi) motívumok felkutatásával, ami hatásos, de – egy kissé megközelítő lerövidítéssel – lehetővé teszi a páciens alapvető problematikájának objektiválását. Ez a fókuszálás számos alkalmazásra talál rövid kezeléseknél, nevezetesen az olyan pácienseknél, akiket korlátozott időre vesznek kórházi kezelésbe. Ezt azután különböző elnevezések alatt a pszichoanalitikus pszichoterápiák legtöbb kutatója olyan eszközként veszi át, amellyel objektiválni lehet pácienseik neurózisának tartalmát.²⁸ Fontos azonban, hogy ez a fajta eljárás távolról sem objektiválhatja befejezett eredményeit azon a módon, ahogyan Ferenczi és maga Bálint is a kezelés „természetes végét” értette.

A lacani irányzat hasonló előfeltevésekből kiindulva kidolgozta az átkeelés eljárását, melynek során az analízis a kezelés végén tanúságot tehet két kolléga előtt oly módon, ahogyan analízise lefolyhatott, és azokról az eredményekről, amelyekről úgy gondolja, hogy kiinduló helyzetéhez viszonyítva elérte őket. A fókuszálás módszerével ellentétben ez az eljárás nem páciensekre épül, hanem analitikus jelöltekre, sőt olykor gyakorló analitikusokra. Ezt az eljárást az a tény némiképpen szükségessé – amint ezt többször is bebizonyították –, hogy az analízistak többségének nagy nehézsége támad, hogy a kezelés folyamatáról pontos leírást adjon, mivel személyesen vagy foglalkozásából adódóan nem érdeklődik a pszichoanalízis iránt. Viszont ha figyelembe vesszük az „analitikus vágyának” elméletét, amely szerint az analitikus valóságos munkaeszköz, és az analitikust analitikus kezelésének eredményei képesítik, megkövetelhető, hogy az analitikusnak ésszerűen világos és közölhető képzetek legyenek arról, hogy miben is állt pszichoanalitikus kezelése. Az „átkeelés” eljárása, amelyet először Jacques Lacan javasolt 1967-ben, több mint tíz évvel később kezdett működni az első lacani pszichoanalitikus csoportban (École Freudienne de Paris), azután módosított formában az École de la Cause Freudienne és a Nemzetközi Pszichoanalitikus Társaság keretében. Ha az egyéni eredményeket bizalmas okok-

²⁸ Erről lásd cikkünket: „La place de la procédure de la passe dans les recherches sur le processus psychanalytique”, *Mental, Revue Européenne de Santé mentale*, No. 3, 1997.

ból nem lehet is közzétenni, bizonyos általános következtetések levonhatók a kezelések fejlődésére vonatkozó interpretációk hatásairól. E következtetések jelentősen hozzájárulnak ehhez a kérdéshez.

**Hermann Imre, Georg Cantor és Jacques Lacan:
a kezelés vége és a transzfinít**

Jacques Lacan meglepte Bálint Mihálynak az analitikus kezelés végéről alkotott javaslata, és furcsa módon „inkább mániás-depressziós”-nak minősítette. Ez kezdetben inkább csak szemrehányás volt, mivel a nárcizmusból fakadó büszkeség azt sugallta, hogy „a páciensnek az volt benyomása, hogy énjét kicserélték az analitikuséval”.²⁹ Am ahogy kimutattuk, ez a kritika egyben rejtett dicséret is volt, amennyiben Bálint azon kevesek közé tartozott, akik megpróbálták pozitívan leírni a pszichikai mechanizmus típusait, amelyek a kezelés végén felülkerekednek. De egy „mániás-depressziós” mechanizmusnak e felidézését alkalmazták a pszichoanalitikus folyamat egy másik szereplőjére is.

1967-ben, amikor Jacques Lacan azt javasolta, hogy az átkelés eljárását tegyék a helyére, kitartott amellett, ami saját tapasztalata alapján az analitikus vágyából megkövetelhető volt. A modellt, amelyet ekkor javasolt, különös módon a matematika történetéből vette. Georg Cantor felfedezését, a transzfinítet idézi föl. Igen valószínű, hogy Lacan ekkor ismerte meg Hermann Imre munkáit. Hermann³⁰ azt akarta kimutatni, hogy ez Georg Cantor mániás-depressziós zavarainak struktúrája, amelyet Hönigswald³¹ után úgy jellemezett, mint „félelem a fonál elvesztésétől”, mint „rendezett gondolatok szökellése”, leírva bizonyos felsőbbrendű képzetek (*Observationen*) fenntartásának képességét a célképzetek veszteségének kezdete ellenére. Ez arra vezette, hogy többféle végtelent különböztessen meg, oly-

²⁹ Lacan, Jacques (1966): *Écrits*. Paris: Seuil. 681. old.

³⁰ Hermann Imre (1940): Studien zur Denkpsychologie. *Acta psychologica*, V. kötet. 22–102.

³¹ E szerző jelentőségéről a mániás-depressziós pszichózis struktúrájának kutatásában lásd cikkünket: Phénomène élémentaire et stabilisations dans la psychose maniacodépressive. La Cause Freudienne. In: *Revue de Psychanalyse*, No. 37., 1997. október, 116–125. old.

módon, hogy felsőbbrendű valóságot hoz létre, mely képes a gondolatok szökellésének ellenőrzésére.

Úgy áll a dolog, mintha Jacques Lacan azt javasolná, hogy az analitikus tudását keretként nevezzük meg; ez a tudás lehetővé teszi, hogy a páciens tudattalanja elrendeződjék, ha az bármilyen dezorganizáltan vagy kaotikusan jelenhet is meg. Nem arról van szó – véli –, hogy a páciens tulajdon jelentőit visszaléptessük egy előzetes tudásba, hanem épp ellenkezőleg, hogy az analitikus elfogadja egy bizonyos „nem-tudás” elviselését. Lacan szerint ez azt feltételezi, hogy az analitikus a vágyát egy „különböző végtelen-rendben”³² helyezi el, vagyis hogy – Georg Cantorhoz hasonlóan – Lacan elfogadja, hogy életre hívjuk azt, ami addig csak tiszta negatív virtualitás volt. Itt tehát Hermann Imre elméletének teljes megfordításáról van szó: Cantor fölfedezése, a különböző fajtájú végtelenek megalkotásával, nem jelenti egyszerűen Hönigswald „Denkpsychologie”-jének különösen zseniális alkalmazását. Ez a lépés bizonyos modell tekintetében a keretformát is szolgálhatja, amelyet az analitikusnak tudnia kell helyre tenni, hogy lehetővé tegye a páciens számára, hogy az különbözőképpen helyezze el a tudattalan jelentőket, amelyek meghatározták szimptomáit.

Zárszó

Jacques Lacan „A kezelés iránya”³³ című művében úgy vélte, hogy az átétel kérdésében a pszichoanalitikusok három irányban megosztottak, ezek az énpszichológia hívei, a tárgykapcsolat irányzata és az introjekció irányzata. Ez utóbbi irányzat elengedhetetlen hivatkozást jelentett Lacan munkájában, hogy kidolgozza elméleteit:

- az ellenállások, mint az analitikus ellenállásának elmélete;
- „az analitikus vágyának” elmélete, mint válasz a viszontátételről zajló vitákra;
- a kezelés egységességét állító elmélet, amely tagadja a didaktikus és terapeutikus analízis elválasztását;
- az analízis végéről alkotott finalista elmélete;

³² Lacan, Jacques (1968): Proposition sur le psychanalyste de l'école. In: *Scilicet*, I.

³³ Lacan, Jacques (1966): *Écrits*. Paris: Seuil.

– a választás szubjektív módjai, amelyeket az analitikus kezelés vége hoz magával.

A magyar irányzat e pontok mindegyikéről eredeti nézetet dolgozott ki, amelyek érdekelték Jacques Lacant és munkatársait. Ezek lehetővé tették, hogy különböző megoldásokat fejlesszenek ki, amelyek ettől kezdve a pszichoanalitikus mozgalomban egy „negyedik irányzatot” jelentenek. E megoldásokból ma sok pszichoanalitikus több tételt vesz át.

Várkonyi Benedek fordítása

LES ETATS GÉNÉRAUX DE LA **P**SYCHANALYSE

PSYCHOANALYSIS ON THE BRINK OF A NEW MILLENNIUM

PARIS

LA SORBONNE

JULY 8–11

JUILLET 2000

SECRÉTARIAT DE LA RÉUNION

MEETING SECRETARIAT

Convergences –

E. G. Psychanalyse 2000

120, avenue Gambetta

F-75020 Paris (France)

Tel.: + 33 (0)1 43 64 77 77

Fax: + 33 (0)1 40 31 01 65

E-mail: convergences@convergences.fr

Internet: <http://www.convergences.fr>